

RÉGÉSZETI DOLGOZATOK

AZ EÖTVÖS LÓRÁND TUDOMÁNYEGYETEM
RÉGÉSZETI INTÉZETÉBŐL

5.

DISSERTATIONES ARCHÆOLOGICÆ

EX INSTITUTO ARCHÆOLOGICO
UNIVERSITATIS DE ROLANDO EÖTVÖS NOMINATÆ

BUDAPEST, 1963.

Lapis terminalis Pusztasomodorról.

Kataszteri határkövek igen kis számban maradtak fenn a római korból. Pannoniából eddig egyetlen ilyen emléket tarthatunk számon, a Sirmium territoriumáról való beočini terminust, amely az ager vici Iosista határát jelölte.^{1/} Épp ezért érdemes közelebbi vizsgálat alá venni a Nemzeti Múzeum egy különben jelentéktelennek látszó feliratok kövét, mert nagy valószínűséggel egy további pannoniai terminusnak lehet tartani. (1. kép)

A köemlék 1905-ben került napfényre Pusztasomodoron, a kocsitemkezéséről^{2/} és néhány bennszülött sirkövééről^{3/} ismert lelőhelyen. Leletkörülményeiről annyit tudunk, hogy "Somodorpusztán, Metternich Sándorné hercegné urad. birtokán" került elő,^{4/} és Remenyik Károly uradalmi felügyelő útján került a múzeumba.^{5/} Mahler Ede szerint, aki a követ közzétette,^{6/} csontvázas római sirok kőlapos borításához tartozott, s az egyik sir fejénél volt elhelyezve. Tehát mindenképpen másodlagos helyen akadtak rá.

A szürke homokkőből faragott kőlap 152 cm magas, 55 cm széles és 20 cm vastag.^{7/} Megmunkálás nyoma tulajdonképpen alig fedezhető fel rajta. Nem törekedtek arra sem, hogy élei szögben találkozzanak, sem arra, hogy oldalai egyenesek legyenek. Lehetséges, hogy réteges kőzetből került ki ebben a formájában. Talán csak az amugy sem kemény kő lecsiszolásával tették felületét egyenletesebbé. Felső részéből függőlegesen lefelé szűkülő repedés fut, amelynek mentén a kő felső bal sarka le is tört. Egyéb sérülés nincsen rajta. Ami érdekességét megadja, az a jobb felső sarkán felülről lefelé haladó (balról olvasható) felirat. Az egyetlen szóból álló szöveget meglehetősen hevenyészett, kurzív jellegű betűkkel, durván vésték be két vízszintes vonal közé: QVINTA.^{8/} Betűmagasság 9 cm. A keretelő vonalak fent is befejeződnek, tehát nem szabad további, esetleg ma hiányzó szöveggel számolnunk.

Alig hihetjük azt, hogy a kő egy kezdetleges, igen egyszerű sirkő lett volna. Miért vésték volna egy sirkőre a feliratot lefelé haladóan, s miért

csupán egy szót, amikor a környék egyébként még nagyszámu durva kivitelű sirkövén^{9/} legalább az életkor, a filiáció vagy egy szepulkrális formula ki van téve, nem beszélve a legegyszerűbb bekarcolt szimbolikus jelekről vagy ornamentikáról. A kő méretei sem érik el a sirkövek szokásos méreteit. Kivitelében, alakjában viszont igen hasonlít a kő az említett sirmiumvidéki határkökhöz, amely szintén alig megmunkált lapos kőlap, s arányaiban is egyezik a miénkkel: 129 cm magas, 38 cm széles, 10 cm vastag.^{10/} A lefelé futó írásra idézhetjük a római földmérők iratait, akik szerint a felirat gyakran deorsum versus kerül rá a határköre.^{11/} További, határköre jellemző szabályszerűséget azonban nem kereshetünk, hacsak maga a teljes szabálytalanság és az elnagyolt, hevenyészett megmunkálás az, ami határköre enged következtetni. Durva kövek lecsiszolását, mint egyetlen megmunkálási módot gyakran említik a római földmérők (lapides politi). A homokkő (köszörükő), mint jó nyersanyag határkövek számára ugyancsak gyakran szerepel.^{12/} A szabályszerűség teljes hiányára azonban talán a legjobb lesz, ha legalább egy leírást idézünk: alii ponunt siliceos, alii Tiburtinos, alii enchorios, alii peregrinos, alii autem politos et scriptos, alii aut robureos aut ex certa materia ligneos, quidam etiam hos quos sacrificales vocant, et observat suam quaeque regio ut dixi consuetudinem, uti conveniat fides. Quidam etiam numeros per ordinem scribunt, quidam et signa defodiunt pro terminis. Quidquid ergo fuerit loco termini et observetur, custodiri debetur, ut ab uno ad unum derigatur, ut si notae sunt, a nota ad notam saepe enim plures et in uno rigore sunt.^{13/} - Csak az a fontos, hogy a követ fel lehessen ismerni, ut manifestum sit ex industria terminos finales positos.^{14/}

Többféle lehetőség nyílik a quinta szó értelmezésére. Már Hyginus idézett szövegében is szó van a határkövek számozásáról, és hogy ezek nem mindig számjeggyel végezték, az Hyginus egy másik helyéből is kitűnik.^{15/} Mivel a quintus sorszámnev kövünkön nőnemű alakban szerepel, nőnemű főnevet kell hozzá képzelnünk. Az egyik földmérő arról ír, hogy kőben szegény vidéken csak minden ötödik centuriát jelölték kővel: quibusdam regionibus in agris adsignatis propter sterilitatem lapidum inter centurias quinas lapides positi sunt. Hoc in re praesenti deprehendi potest ex lapidum inspectione.^{16/} Az ötödik centuriát kívülről határoló limest, a quintariust az által is megkü-

lönböztették, hogy a rajta futó ut szélesebb volt s ezt a megkülönböztető szélességet minden további ötödik határvonalnak is megadták.^{17/} Feliratunk szövege tehát kiegészíthető lenne így is: (centuria) quinta,^{18/} s ebben az esetben egyaránt lehetséges, hogy minden centuria határán kő állott, prima, secunda, stb. felirattal, vagy pedig csak minden ötödiknél.

A szöveg azonban felfogható rövidítésnek is, amennyiben (quinta)rius-ra gondolnánk, s ez esetben a határkő nem egy parcellát zárt le, hanem egy határvonalat jelölt meg.

Másik értelmezési lehetőségünk abból adódhatna, hogy feliratunk szövege elé a striga szót képzelnénk. A centuriákra, azaz négyzetes parcellákra való osztás mellett ugyanis a másik felmérési mód a hosszénegyszögű scamnumokra és strigákra való osztás volt. A fekvő téglalap alakú parcella volt a scamnum, az álló striga. A felmérés két koordinátája közül a scamnum a kardoval volt párhuzamos.^{19/} A határköveken megadták azt, hogy a kő hányadik scamnum és hányadik striga sarkán áll. Ehhez a földmérőknél olvasható példa: striga prima scamno II.^{20/} Nehézség támad azonban ennél az értelmezésnél akkor, ha hitelt adunk Hyginusnak, aki szerint a limesek által határolt minden négyszögben 4-4 scamnum és striga volt.^{21/} Ebben az esetben ugyanis ötödik strigáról nem lehetett szó. Hyginus a helyét azonban igen nehéz értelmezni. Az általa leírt felmérési mód továbbá csak javaslat, amelyet bizonyos földjogi megkülönböztetések céljából tart indokoltnak. Így nincs kizárva a (striga) quinta olvasat lehetősége sem.

A föld centuriákra való osztásán alapuló mérése és a scamnum-striga szerinti felmérés között lényeges jogi különbségek voltak. Centuriák szerint többnyire csak a coloniák telepített parcelláit mérték fel. A másik felmérési mód ellenben inkább az adóköteles provinciális földeken volt szokásos.^{22/} Azonban épp Hyginus tudósít bennünket arról, hogy Pannoniában sok ager vectigalist is more colonico ... hoc est per centurias mérték fel^{23/}, s erre a szerinte helytelen eljárásra hivatkozva javasolja azt, hogy tegyenek éles különbséget a különböző jogállású földek között a felmérés módja tekintetében is, mert debet interesse inter immunem et vectigalem. Nam quemadmodum illis conditio diversa est, mensurarum actus dissimilis esse debet^{24/}

* Pusztasomodor környéke a civitas Azaliorum, majd Brigetio terri-

területén feküdt,^{25/} s e territorium közössége csak igen későn vált coloniává,^{26/} olyan korban, amikor már alig hihető, hogy a földet a klasszikus centuriatio alapján újraosztották volna. Joggal gondolhatnánk tehát arra, hogy határkövünk egy striga, nem pedig egy centuria határát jelölte, azonban Hyginus idézett adata még ebben is óvatosságra int. Lehetséges, hogy a civitas Azaliorum adóköteles földjét is centuriákra osztották. A felmérési módok megkülönböztetése, ahogyan azt a traianuskori Hyginus javasolta, sokkal korábban csak a II. sz. elejétől terjedhetett el, s nem valószínű, hogy a civitas Azaliorum földje mindaddig felméréstelen maradt. Határkövünket tehát még nem sikerült beilleszteni a római földmérési rendszerek valamelyikébe. Mégsem tartottuk érdektelennek ismertetését azért, mert a földmérési módok és birtokviszonyok vizsgálata Pannoniában még a kezdet kezdetén áll. A légifényképezés egyre terjedő alkalmazása más tartományokban ugrásszerűen megnövelte ezirányú ismereteinket,^{27/} a hazánkban is jelentős új felismerések várhatók, mint erre már - sajnos csak külföldön - rá is mutattak.^{28/} A klasszikus centuriáció nyomai Magyarország területén Savaria territoriumán várhatók, míg a sok civitas peregrina és municipium földjének feltehetően igen változatos parcellarendszere meglepő eredményekkel járulhat hozzá a római kori földbirtoklási egységek és a római kori topográfia ismeretéhez.

Mócsy András

-
1. / Vjesnik hrvatskog arh. dr. 11(1910-1911) 128, Nr. 750 = Röm. - Germ. Korr. -Blatt 4 (1911) 75 = AnnÉp 1911, 237 = A. Mócsy, Die Bevölkerung von Pannonien (Bp. 1959) 261, Nr. 226/1, v. ö. u. o. 77 és 90 sk, és P. Oliva, Pannonia and the Onset of Crisis of the Roman Empire (Prahá 1962) 174, 107. j.
 2. / A rávonatkozó irodalmat l. PW-RE Suppl. IX (1962) 723.
 3. / Mócsy i. m. 248, Nr. 181/1-7.
 4. / A Nemzeti Múzeum leltári naplójának adata: 51/1906, 6.
 5. / Arch. Ért. 27 (1907) 234.
 6. / Pannoniai feliratos emlékek. Arch. Ért. 27 (1907) 234, 6. sz.

7. / Mahler E. mérése szerint 146, 52 és 17 cm.
8. / Mahler i. h. érthetetlen módon QUINTO-t olvasott, s ugyanigy szerepel e szó, mint személynév Mócsy i. m. 248, 181/3 sz. alatt is.
9. / Pl. Arch. Ert. 27 (1907) 232-234.
10. / Hasonló magasságok afrikai határköveknél W. Barthel, Bonner Jbb 120 (1911) 6 skk.
11. / Rudorff, Die Schriften der röm. Feldmesser (Berlin, 1952) II, 354.
12. / Molares lapides pl. Hyginus Feldmesser I, 194.
13. / Hyginus Feldmesser I, 127 (=Thulin p. 90). Hasonlóan a többi grammatikus is, pl. Siculus Flaccus Feldmesser I, 139 (=Thulin p. 103).
14. / Siculus Flaccus i. h.
15. / I. h. I, 208 (=Thulin p. 170): LIMES SECVNDVS, vagy STRIGA PRIMA
16. / Junius Nipsus Feldmesser I, 292.
17. / Hyginus Feldmesser I, 174 skk. (=Thulin p. 139 sk).
18. / V. ö. Barthel i. h. 43.
19. / Barthel i. h. 46 sk., E. Fabricius, PW-RE XIII(1927) 694.
20. / Hyginus Feldmesser I, 204 sk.
21. / Hyginus Feldmesser I, 204 skk.
22. / Rudorff i. h. II, 292 skk.
23. / U. o.
24. / Rudorff i. h. II, 301.
25. / Mócsy i. h. 55.
26. / a CIL III 4335 feliraton szerepel csak a colonia, de korát nem ismerjük.
27. / A centuriáció főleg légi uton történő kutatásának ma már óriási irodalma van, amelynek bibliográfiáját legutóbb R. Chevallier állította össze, lásd Hommages a G. Grenier I(Coll. Latomus LVIII/1, Bruxelles 1962) 417 skk. v. ö. S. Lambrino u. o. 928 skk. Egyedülálló fontosságú Arausio (Orange) márványba vésett kataszteri térképe, amelynek alapvető publikációja most készült el: A. Piganiol, Les documents cadastraux d'Orange (Paris, 1963).
28. / R. Chevallier, Bollettino di geodesia e scienze affini 17(1958) 143.

Ein Lapis Terminalis aus Pusztasomodor

In Pusztasomodor (Komitat Komárom, nordöstl. Pannonien) kam 1905 mit mehreren frühkaiserzeitlichen Grabsteinen ein unbearbeiteter Cippus zum Vorschein. Seine Inschrift (QVINTA) läuft senkrecht von oben nach unten, Buchstabenhöhe 9 cm. Der Cippus ist 152 cm hoch, 55 cm breit und 20 cm dick. Das Denmal lässt sich nicht als Grabstein deuten. Manche Stellen in den Schriften der römischen Feldmesser (Lachmann p. 139. 208. 292 usw.) weisen auf die Möglichkeit hin, dass wir mit einem Terminalcippus zu tun haben, der an einer fünften striga oder am limes quintarius stand. Ob es um eine centuria oder striga handelt, wissen wir nicht, weil nach Hyginus (Lachmann p. 204 ff) eben in Pannonien auch das Land ausserhalb der Colonien oft more colonico hoc est per centurias gemessen wurde.

A. Mócsy